

יחיאל שרמן

השמחה שבתשובה

בהקדמה לספרו 'אורות התשובה' אומר הרב קוק: "מוכרח אני לדבר על דבר התשובה – להבנת התוכן שלה בדורנו". הרב יעקב פילבר מסביר שם שכדי להגשים את התשובה בחיי הפרט ובחיי הכלל יש תחילה להבין את תוכנה בדורנו.

הגר"א בספרו 'אבן שלמה' (פרק יא, אות ט) אומר:

בכל דור ודור שולטת מידה אחרת ממידותיו של הקב"ה בהם הוא מנהיג את עצמו, שמוזה משתנה הטבעים וכל מעשי הדור, הנהגותיהם ופרנסיהם... כך הוא גם בעניין התשובה.

לפי דברים אלו של הגאון מוילנה והרב קוק, כל דור ודור חייב לדון ברעיון התשובה בהתייחס לצורכי הדור והשעה ולמצוא נתיבים לתשובה בהלימה לתקופה, לאפיוניה וליעדיה. לפיכך, אף עלינו, המתנכסים, להתייחס לתוכני התשובה ולדרכיה על פי צורכי התלמידים, התקופה והמקום.

מאז ומתמיד עשייתנו החינוכית מייחסת חשיבות עליונה ומקום מרכזי להצלחה – הצלחתו של מורה והצלחתו של תלמיד. ההצלחה מלווה ומשולבת בתחושות של שמחה, משדרת אופטימיות וגוררת עמה הצלחה נוספת. על פי תפיסתו של ד"ר זניאל גולמן ועקרונות האינטליגנציה הרגשית, ברור היום לכול מקומה של האופטימיות בחיי האדם.

ללא אופטימיות אין אדם יכול להגיע להישגים ולגעת בהצלחה. אדם עצוב או פסימי נועד לכישלון. האדם האופטימי הרואה את חצי הכוס המלאה יצליח להתגבר על מצבי לחץ, על אירועים שונים, על מקרים של נפילה וכשל אישי. ומאחר שחיי האדם מלווים תמיד גם בשעות של צער, יש לדאוג תמיד ליצירת מאגרי אופטימיות ומעגלי שמחה.

אחד המאגרים לאופטימיות בחיי האדם הוא הידיעה שיש אפשרות לתקן את המעוות, לחזור לדרך הישר, להשתפר, להתקדם, לחזור בתשובה. התשובה בנויה על האופטימיות הגלומה ביכולתו של האדם לתקן עצמו ועל האמונה שהתשובה תלויה בו בלבד: "כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום, לא נפלאה היא ממך ולא רחוקה היא, לא בשמים היא... ולא מעבר לים... כי

קרוב אליך הדבר מאד, בפיך ובלבבך לעשותו" (דבי ל יא-יד). ההתעוררות לתשובה אינה באה ממרומים. היוזמה והצעדים הראשונים צריכים לבוא מהאדם עצמו לפי כוונותיו ורצונותיו. כך הוא זוכה לסייעתא דשמיא, כפי שלמדנו חז"ל: "אמר הקב"ה לישראל: פתחו לי פתח כחודה של מחט, ואני פותח לכם פתח כפתחו של אולם".

כמחנכים, עלינו לפתח אפוא בתלמיד תכונות של תקווה ואופטימיות, כדי שברגעים קשים, בתקופות של מעידה, יגלה את הכוחות שבו, את סוד הסיכוי לצאת מהמבוכה, ישתמש באופטימיות שבו וישאף קדימה, יוכל להתמודד, להתגבר, לדעת לשמוח ולחזור למוטב או בלשון חז"ל: לחזור בתשובה.

האופטימיות והשמחה הם בעצם בסיס מהותי בעבודת ה' בכלל. הקריאה "עבדו את ה' בשמחה" (תהי' ק ב) אינה רק המלצה לדרך עבודת ה'. זוהי הוראה מפורשת ומחייבת. והתורה מסבירה: "תחת אשר לא עבדת את ה' אלקיך בשמחה ובטוב לבב מרב כל" (דבי כח מה), לכן באו עליך כל הקללות האלה. הצו לאהוב את ה' מופיע באותה לשון שבה מופיע הצו לשוב בתשובה: "ואהבת את ה' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך" לצד "ושבת עד ה' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך".

קיום מצוות מתוך שימון, כמצוות אנשים מלומדה, ללא אהבה ושמחה, אלא כעול וכמשא, גורם לסחרור ולנפילה. כך גם התשובה. יש להתייחס אליה כאל תהליך המלווה בשמחה ובטוב לבב, "בכל לבבך ובכל נפשך", אלא שביהדות הייתה נטייה טבעית לקשר תשובה עם אווירה קודרת ורצינית עד אימה.

הגמרא דנה בערכה של התשובה ומביאה את המדרש לפסוק "על כן יורה חטאים בדרך" (תהי' כה ח):

שאלו לחכמה: חוטא מהו עונשו? אמרה להן: "חטאים תרדף רעה".
שאלו לנבואה: חוטא מהו עונשו? אמרה להם: "הנפש החוטאת היא תמות".
שאלו לתורה: חוטא עונשו? אמרה: יביא אשם ויתכפר לו (ירושלמי מכות ב.ו).

לפי זה, בעולם התורה, הנבואה והחכמה, אין כל מקום לתשובה. לאדם החוטא, המחלל שם שמים, הפוגע בחבר, המזלזל בכבוד שבת, או המזיק והמקלקל, אין כל תקנה. על פי התורה, הנבואה והחכמה, אדם אינו יכול לחזור לקדמותו, וגם אם יקבל את עונשו "ויתכפר לו", יישאר צלקת וסימן בנפשו וברקורד שלו: הירושלמי ממשיך: "שאלו להקדוש ברוך הוא: חוטא מהו עונשו? אמר להם:

השמחה שבתשובה

יעשה תשובה ויתכפר לו. זהו שנאמר: 'על כן יורה חטאים בדרך' - הקב"ה יורה דרך לחטאים כיצד לעשות תשובה".

יוצא אפוא שמאחר שהתשובה היא מתנה על טבעית מופלאה שניתנה לאדם, לפני משורת הדין, וכיוון שראו בה זכות גדולה שאינה מדרך הטבע, התייחסו אליה קדמונינו בכבוד ראש וליווה בסיגופים ובעינויי גוף ונפש. הרמב"ם דוגל בעבודת ה' מתוך שמחה של מצווה, במיוחד במועדים ובימים טובים. וכך כתב:

השמחה שישמח האדם בעשיית המצוות ובאהבת האל שצווה אותן - עבודה גדולה היא, וכל המונע עצמו משמחה זו ראוי להפרע (הלכות לולב ה.ח).

הוא מרחיק את השמחה מן הימים הנוראים - ימי התשובה, הסליחה והכפרה. הוא קובע הלכה ש"ראש השנה ויום הכיפורים אין בהם הלל, לפי שהן ימי תשובה ויראה ופחד ולא ימי שמחה יתרה (הלכות חנוכה). וכן כתב בפירושו למשנה:

לפי שאין קורין הלל לא בראש השנה ולא ביום הכפורים, לפי שהם ימי תפלה והכנעה לפני ה' ויראה ממנו... ותשובה ותחנה ובקשת מחילה, ואין ראוי במצבים כאלה לשמוח ולשיש (רמב"ם, רה"ש ד.ז).

בהלכות תשובה (פרק ב הלכה ד) מציין הרמב"ם:

מדרכי התשובה להיות השב, צועק תמיד לפני ה' בבכי ובתחנונים... וגולה ממקומו, שגלות מכפרת עוון, מפני שגורמת לו להכנע ולהיות ענו ושפל רוח.

גם רבי יונה גירונדי, מגדולי רבני ספרד במאה הי"ג, רואה את התשובה כתהליך קשה, המלווה, כלשונו ב"שערי תשובה", בבושה, בצער, ביגון, במרירות לב, בדאגה, עד כי "נפשו עליו תאבל ותכבד אנותו". לדעתו: "מדרגות התשובה ומעלותיה - לפי גודל המרירות ועוצם היגון". משמע, גם אצלו נתפסה התשובה כתהליך קודר ומצער.

החסידות חוללה תפנית בחשיבה על תהליך התשובה ודרכיה. היא לימדה שתשובה יכולה לבוא מתוך שמחה המלווה בריקודים ובעליצות, ואין שום סתירה בין שמחה לתשובה.

הבעש"ט אף ניהל מלחמה נגד הגישה הקודרת והזועפת של התשובה. בימיו הייתה נפוצה למדי תופעת ה'מגידיים', שהיו עוברים בעיירות ישראל ונושאים

יחיאל שרמן

דרשות, שעיקרן הטפת מוסר, איומים והפחדה. הם היו מזהירים את המוני העם מפני עונשים נוראים אם לא יתקנו את דרכיהם. הבעש"ט התקומם בכל ישותו נגד השיטה וקרא לעורר את העם לתשובה בדרכי נועם ובאהבה.

הדרך של איומים והפחדות שאפיינה את ה'מגידים' מנעה מיהודים את עבודת ה' מתוך אוירה נעימה, ונוצר הרושם כאילו יש לקיים תורה ומצוות מתוך כפייה ואילוץ.

עבודת ה' נשענת, כידוע, על שני היסודות: אהבה ויראה. כך גם התשובה: תשובה מאהבה ותשובה מיראה, היינו: תשובה מתוך דבקות בה' או תשובה מיראת העונש, ושתיהן ראויות הן. יש להקפיד על האיזון בין אהבה ליראה, ולשמור שהיראה לא תשתלט יתר על המידה, שהרי תפיסה זו עלולה לגרום להתנגדות פנימית לקיום מצוות מתוך פחד, ובעצם היא שוללת מהאדם את השמחה והחיות שבעבודת ה'.

יש לציין שהבעש"ט, אשר נולד בחי"י באלול, אמר על תאריך הולדתו: "אני באתי לעולם כדי להכניס חיות באלול".

לעומת כל הגורסים שבימים הנוראים אין מקום לשמחה קם בזמנו הרב קוק, גדול משוררי התשובה, וראה את התשובה מזווית ראייה חדשה, הפוכה. בהיעדר השמחה הוא דווקא רואה הפרעה גדולה לתשובה אמיתית. ב'אורות התשובה' (פרק טו) הוא אומר במפורש, "התשובה אינה באה למרר את החיים כי אם להנעימם": באיגרת שכתב בר"ח אלול תרע"א, לידדו הרב חרל"פ, דן הרב בענייני התשובה ושם הוא מכריז:

ביסוד הכל צריכה לבוא ההסברה הכללית של בטחון התשובה ועוצם השלום ושמחת עוז, שצריכה להיות מתלבשת הנפש של כל איש, אשר אור התשובה מאיר בנשמתו.

הרב קוק טוען באותה איגרת שבכוחה של תשובה אף להביא לשירה של שמחה, כמו זו של אדם הראשון, על פי המסופר במדרש:

פגע אדם הראשון בקין ושאלו: מה נעשך בדינד? אמר לו: עשיתי תשובה ונתפשרתי. מיד התחיל אדם הראשון מטפח את פניו ואמר: כך הוא כוחה של תשובה ואני לא הייתי יודע! מיד אמר: "מזמור שיר ליום השבת טוב להודות לה'!" (בראשית רבה כב יג).

הפרשנים מסבירים גם שיום השבת הוא יום השבות, יום השיבה בתשובה ו"טוב להודות לה'" - לשון וידוי, טוב להתוודות ולחזור בתשובה ולשיר המנון לתשובה!

השמחה שבתשובה

במאמר שכתב הרב בערב יום הכיפורים האחרון לחייו, בשנת תרצ"ה, הוא שב ומבטא את ההכרח לשחרר את רעיון התשובה מהמושג המסולף של "דלדול חולשה ורפיון" ולהציגו באורו הנכון כ"כוח יוצר פורה ושוטף".

התשובה היא המפתח הגדול של הגאולה. אמנם יש דברים רבים המעכבים את התשובה והמעכב הראשי ביחוד ממידת התשובה הכללית הוא המושג המסולף - ציור התשובה המקושר עם דלדול הנפש עם חולשה ורפיון והנמכת החיים. ציור לא אמיתי זה, פוגם גם בתשובת היחיד, אבל יותר מכל מעכב הוא את התשובה הכללית - תשובת הרבים (היסוד, חי' תשרי תרצ"ה).

הרב אינו מבהיר כאן מה בתהליך התשובה מביא את האדם לשמחה, בבחינת דברי חכמים עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר. באורות התשובה (פרק טז) מציג הרב בהרחבה את מהות השמחה שבתשובה. הרב מסביר, שדרכו של עולם הוא שמכל מרירות נובעת מתיקות, זו דרכו של עולם. מכל חבלי מוות נוצרים חיים. משהו מעין "עת צרה היא ליעקב - וממנה ישועי". על פסוק זה מוסיף הגר"א בביאורו מילה אחת - "דווקא". דווקא מתוך הצרה תבוא הישועה. כך למשל ראינו בעינינו את הנס הגלוי, שמתוך השואה קמה מדינת ישראל.

בענין התשובה מסביר הרב, שאם אדם מתבונן בתוכו, באישיותו, בעצם ההווה, במצבו העכשווי, הנוכחי, ייתכן שהוא מגלה כי מצבו אינו מעודד, אך עצם ההתבוננות יוצרת פרספקטיבה כלפי העתיד, וכבר בתחילת התהליך הוא רואה באופטימיות את סופו ומתמלא שמחה.

הרב מרחיב (סעיף ז) ואומר, שכל תשובה פועלת בשתי פעולות נגדיות על הנפש, מחד - חרדה ויגון על החטא והרע שבתוכו, ומאידך - ביטחון ושמחה על הטוב, שהרי כל אדם מוצא בתוכו משהו מהטוב, ואז שמח האדם על שחשף את הטוב שיש בו ואינו מתמקד ברע ובשקיעה. גם מתוך זה הוא מתמלא שמחה.

הרב מוסיף שאם למרות זאת חשבונו של האדם מעורפל, ואינו רואה את הטוב שבו אלא את החטא, הרי גם כך צריך הוא להתמלא שמחה, שמחה על עצם העובדה שמגלה את החטא. כשם שברפואה אבחון המחלה הוא חלק מתהליך הטיפול, הריפוי וההחלמה, כך גם האדם המכיר בחטאו, מצוי כבר בדרך אל התשובה, ועליו לשמוח על היותו בעיצומו של התהליך.

בפרק יד (סעיף יא) הרב שוב מייעץ להתרחק מעצבות ולהידבק בשמחה:

יחיאל שרמן

כי יסוד השמחה הקשורה בעומק הקודש הוא גדול מכל תוכן של קדושה ושל תשובה אחרת, על כן כאשר באות לו מחשבות של יראה ושל תשובה בדרך עצבות, יסיח דעתו מהם, עד שתתכוון מחשבתו ויקבל עליו כל התוכן של הקדושה ושל יראת שמים בדרך חדוה ושמחה הראויה לישרי לב ולעובדי ה' באמת.

על גישתו של הרב לתשובה מתוך שמחה אפשר למצוא גם בהדריכו את תלמידיו כיצד להתכוון לימים הנוראים וכיצד לעשות תשובה. בין היתר המליץ הרב בחום על לימוד 'מסילת ישרים' לרמח"ל, כי "מלבד ההתעוררות הנמצאת בו, הריהו מלא על גדותיו בפסוקי תנ"ך ואגדות והוראות מעשיות בעניני האדם השלם".

'ההוראות המעשיות' שימסילת ישרים' מדריך בהן את האדם נמצאות למשל בפרק יט:

השמחה, והוא עיקר גדול בעבודה, והוא מה שדויד מזהיר ואומר "עבדו את ה' בשמחה בואו לפני ברננה" (תהילים ק), ואומר: "וצדיקים ישמחו יעלצו לפני אלוקים וישישו". ואמרו רבותינו (שבת ל ע"ב): "איך השכינה שורה אלא מתוך שמחה של מצוה".

ועל הפסוק שהזכרנו למעלה "עבדו את ה' בשמחה", אמרו במדרש שוחר טוב:

אמר רבי איבו: כשתהא עומד להתפלל יהא לבך שמח שאתה עובד לאלוקים שאין כיוצא בו.

לסיים, נציג את דברי ההקדמה של הרב קוק לספרו 'אורות התשובה':

התשובה תופסת את החלק היותר גדול בתורה ובחיים. עליה בנויות כל התקוות האישיות והציבוריות. היא מצוות ה' שהיא, מצד אחד, הקלה שבקלות, שהרי הרהור תשובה הוא כבר תשובה, ומצד שני, הרי היא הקשה שבקשות, שלא יצאה עדיין אל הפועל במלואה בעולם ובחיים. הרבה כתוב בתורה שבכתב, ובנביאים ובדברי חכמים על אודותיהו ולדורנו עדיין הדברים סתומים וצריכים בירור.

הרמב"ם משלים בנידון בימורה נבוכים' (חלק ג) ברוח האופטימיות והתקווה: "כשיאמין האדם כי יש תשובה, יתקן מעשיו וישוב למוטב, ועל דרך השלמות יותר ממה שהיה קודם חטאו".